

## DİLLERE DESTAN TÜRK HALICILIĞI

FEYZİ HALICI\*

İki bin yıllık bir geçmişi olan halı sanatı, ancak yüz yıldan beri sanat tarihine, el sanatına önem veren bilim adamları tarafından gündeme getirilmiş bulunmaktadır. Güzel sanatların en güç, fakat en güzel, en asil dalı olan halıcılık bütün dünyaya Türk patentiyle başarıyla sunulmuş bulunmaktadır. Bunun sevincini ve gururun yaşıyoruz. Halı konusunun akademik bir öğretim dalı olarak üniversitelerimiz tarafından ele alınması, halı konusunda merkezden muhite bir araştırma ve iletişim ağının kurulması, özellikle cami ve mescitlerde bulunan eski kök boya halı, seccâde ve kilimlerin tespit edilmesi, halı kongrelerinin milletlararası bir hüviyet içinde belirli aralıklar içinde yapılması, Türk halıcılığının geçmiş devirlerdeki ihtişamını daha belirli bir şekilde gün ışığına çıkaracak, kurulacak kooperatif ve atelyelerle günümüz şartlarına uygun nâdide halılar, kilimler dokuyarak, halıcılığı ekonomimizin en faydalı unsuru haline getirmiş olacağız.

Bütün hayatını halı sanatına vakfetmiş bilim adamı Kurt Erdmann XV. *Asır Türk Halısı* adlı kitabında halı dokunan ülkeler için coğrafi bir gerçeği şu sözleriyle açıklamıştır: "Halının vatanı, 30-45 kuzey arz dereceleri arasında bütünün Asya'yı kuşatan bir bölgedir. Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran, Kafkasya ve Asya'da yetiştirdikleri iyi cins koyunlarla halının ana malzemesi olan yapağıdan kaliteli yün ipi elde etmişlerdir. New York Üniversitesi Kadim Doğu Sanatı Tarihi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. M. Riefstahl, 1931-1933 yıllarında Türkiye'de yaptığı tarih-kültür sanat eserleriyle ilgili araştırmalar sonucunda Türk Halıcılığı hakkında şöyle konuşmuştur: "Koyun yetiştiren bir ülke için halı dokumak kadar normal bir şey düşünülemez." At gibi koyun da tarih boyunca Türk köylüsünün günlük hayatının âdeta vazgeçilmez bir parçasıdır. Gün boyunca koyun yaymaktan, sütüyle, yağıyla, yoğurduyla haşır-neşir olmaktan, yününü eğirip çorap, kazak, eldiven örmekten en önemlisi çadırına, evine örtü ve yaygı olarak kilim ve halı dokumaya kadar her Türk köylüsü günlük hayatının büyük bir bölümünü koyunla ilgili işlere ayırmış bulunuyordu. Tarihte bazı Türk kavim ve kabileleri, Akkoyunlular, Karakoyunlular gibi adlar almışlar, tarihte bu adla devletler kurmuşlardır. Eski Türklerin sene isimlerinden birisi de koyuna duydukları sevgi ve ilgiden dolayı "Koyun yılı" idi. Türklerin batıya doğru yayılışlarında Anado-

\* Atatürk Kültür Merkezi Asıl Üyesi.

lu'yu gönül hedefi bilip yerleşmelerinin bir sebebi de bu bölgenin iklim bakımından, imkân bakımından at ve koyun yetiştirmeye uygun, kilim ve halı dokumaya elverişli bir bölge olmasıydı denebilir.

İnsanoğlu ev hayatına geçtikten sonra en lüzumlu ihtiyaç maddesi olarak elbette ilkin karnını doyurmayı düşünmüş, bunun gereklerini yerine getirmiştir. Sonra kendisini soğuktan koruyacak, üstünü örtecek, oturduğu odaya şekil ve güzellik verecek yaygı ve örtüyü düşünmüş olmalıdır. Önceleri dal, yaprak, çayır, çimenle bu arzusunu yerine getirmiş, sonra avladığı hayvan postlarını kullanmış, daha sonra ise; dokuma işine geçmiştir. Zaman geçtikçe emin, rahat, sıcak bir yuvaya sahip olan insanoğlu, dış âlemin tehlikelerinden uzak, yiyecek maddelerini depolama imkânını da elde edince gerçek anlamda insanca yaşamaya ilk adımını atmış, bunun sonucu güzel sanatlara yönelmiştir. Taştan, killi topraktan yaptığı ok uçları, keski âletleri yanında çeşitli süs eşyaları, ayna, kolye, heykel, resim ve bunların yanında elbette müzik, ilk ev düzeninde huzurlu bir yaşamaya kavuşmuş insanoğlunu yepyeni arayışlara, yaratıcılığa çekip götürmüştür. Yıllar geçtikçe boş zamanı olan insanoğlu, dokumacılıkta tahminlerin üstünde bir başarı kazanmış, renk, desen ve motif zenginliği yanında, kilim, halı dokunuşunda belirli bir incelik mahallî özellikler de belirmeğe başlamıştır. Halı, kilim, keçe günlük kullanılan eşyalar olduğu için devamlı yıpranmaya, belli bir süre sonra yok olmaya başlamış, gelecek çağlara tahminlerin ötesinde az örnekler kalmıştır.

Asırlar boyunca halı sadece bir süs ve ihtiyaç, mehir ve cehiz eşyası olarak düşünüldüğünden her aile, özellikle her evin genç kızı, günlük zamanından ayırdığı bir bölümü, halı dokuma için kullanmış, yaşadığı toplumun töresine, geleneğine, göreneğine, kendi zevkine uygun olarak belirli şekil, motif ve desenlerle halısını dokumuştur. Dokunan bu halı bir milletin, bir toplumun, bir bölgenin ortak alnteri, el emeği, sanat eseri olmuştur. Halı, asırlar boyu ekonomik bir gelir kaynağı olarak asla düşünülmemiştir. Halının, bir sanat eseri olarak, ekonominin vazgeçilmez bir parçası olarak dünya ilim âleminin gündemine getirilmesi hemen hemen son yüzyıl içinde olmuştur. Halıyla ilgili ilk yayınlar: 1877 yılında Berlin'de Julius Lessing'in yayınladığı kitap, yine J. Lessing'in 1879 yılında Londra'da yayınladığı kitap, V. J. Robinson'un 1882 yılında Londra'da halıyı sanat yönüyle konu alan kitabıdır. 1891 Viyana Sergisi uluslararası bir ilginin halı konusu üzerine eğilmesine vesile olmuştur. Wilhelm Von Bode'nin halı konusunda çeşitli makaleleri ve yayınladığı kitabı, F.R. Martin'in Viyana'da 1908 yılında yayınladığı İngilizce kitabı, bu arada 1910 yılında açılan Münih sergisinin halı bölümü, dünya ölçüsünde halı üzerinde bir ilginin doğmasını sağlamıştır. Kurt Erdmann bütün hayatı boyunca çalışmalarını halı üzerinde toplamış, sayısız makaleler yazmış, kitaplar yayınlayarak halı sevgisinin dünya ölçüsünde yayılmasına sebep olmuştur.

Anadolu Selçuklu halılarından üç parçayı da 1930 yılında Beyşehir Eş-

refoğlu Camii'nde Prof. Dr. Rudolf M. Riefstahl bulmuştur. Bu Selçuklu halı parçalarında Selçuklu karakteri ve özelliği aynen bulunmaktadır. Alâeddin Camii ile Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunan halılar Türk Sanat Tarihi ilim adamları tarafından en ince detaylarına kadar incelemeye tâbi tutulmuş, bu halıların renk, desen, motiflerinin analizi yapılmış, dokuma tekniği bakımından kesin bir sonuca varılmıştır.

1935-1936 yıllarında Eski Kahire, Fustat'ta İsveçli C. J. Lamm tarafından yüz civarında halı parçası bulunmuştur. Bu parçaların bir kısmı Stocholm Müzesi'ne götürülmüştür. Kalan kısımlar Atina Benaki Müzesi'ndedir. Bu parçaların tanıtımını Yunanlılar maalesef yapmamışlardır. İsveç Müzesi'ndeki 29 parçanın desen ve resimleri C. J. Lamm tarafından ilim âlemine sunulmuştur. Bu halılardan yedi tanesi XIII. ve XV. yüzyıl halı grubuna girmekte, böylece Selçuklu halı sanatı ve halıları hakkında etraflıca bir bilgi sahibi olmak imkânı, çeşitli örnekler vesilesiyle artmaktadır. Fustat'ta bulunan Selçuklu halı parçaları XIII. yüzyılda Konya'dan dış âleme halı ihraç edildiğini göstermektedir. İbn-i Said'e atfen (ölümü 1274) Ebû-l Fida; "Aksaray'da Türkmen halıları yapılıp, dünyanın her ülkesine ihraç edilmektedir" diye bilgi verir. XIV. yüzyıl başında Anadolu'yu gezen İbn-i Battuta, Konya halılarının Mısır, Suriye, İran, Irak, Hindistan ve Çin'e ihraç edildiklerini söyler. Mevlâna Celâleddin, gerek Mesnevi'sinde, gerek Divan-ı Kebir'inde sık sık halıdan, kilimden söz eder. Bu da Selçuklu döneminde günlük hayat içinde olduğu kadar sanat eserlerinde de halıdan, kilimden bir değer ifade edişlerindedir, elbette...

Kurt Erdmann, Anadolu'da düğümlü halı sanatının başlangıç tarihi olarak XIII. yüzyılı kabul etmektedir. Bunun uzun bir geçmişi olduğunu, Selçukluların bu tekniği Orta Asya'dan, anayurtlarından getirmiş olduklarını da sözlerine ilâve ediyor. Bütün göçebelere olduğu gibi bu halı ve seccâdeler ilkin ev tezgâhlarından büyük atelye tezgâhlarına geçmiştir.

Türk halıcılığının en parlak devirleri olan XV, XVI, XVII. yüzyıllardan sonra Türk halıcılık sanatında bir duraklama devri başlar. XVII. ve XIX. yüzyıllarda buna rağmen halı ihracatı alabildiğine devam etmektedir. Bu, geçmiş asırların birikimi sonucuydu elbette. İzmir limanından İzmir halıları adıyla, Avrupa'ya Batı Anadolu'da dokunan halılar ihraç edilmektedir. Yabancı firmalar, Avrupa'da Türk halı seccâdelerine gösterilen bu ilgi dolayısıyla İzmir ve civarında yün ipliği fabrikaları, halı tezgâhları kurarak ve Türk halıcılarıyla ortak olarak halı dokutma işine girişirler. İhracatın büyüklüğü dolayısıyla halıların renk, desen ve kalitesinde bir düşüklük elbette baş gösterecektir. Nitekim öyle de olur. Türk anasının, koyundan kırılıp elleriyle yıkayıp temizleyip kirmında eğirdiği yünü, kök boyalarla boyayıp evindeki tezgâhda kendi hâyâl dünyasının ölümsüz nakışlarıyla seccâde haline getirmesi nice güzeldir. Elbette alinteri, el emeği manevî duyarlığı bir Türk anasının dokuduğu yalnızca böyle bir halıyı, seccâdeyi ölümsüz kılar. Ve böyle bir seccâ-

de bütün dünyanın hayranlığını kazanır, bütün dünya müzeleri böyle bir halıya sahip olmak için birbirleriyle yarışır.

1844 yılında Sultan Abdülmecit'in emriyle Hereke'de kurulan halı fabrikasında saray için halı dokutuluyor. Hereke'nin daha önceleri bir halı geleneği, kültürü ve imalatı olmadığından tamamen İran takliti halılar dokutuluyor. Cumhuriyet döneminde Hereke halıcılığı, mahalli bir karakter ve özellik kazanarak bugün bütün dünyada ısrarla aranan ve kapışılan bir Türk halısı olma başarısını elde etmiştir.

XIX. yüzyılın sonunda yangın alevi gibi parlayıp sönen Feshane Halı Fabrikası da, Avrupa'ya halı üretmek isteyen bir kuruluştur. Kısa zamanda faaliyetini tatil etti.

Halının ana maddesi yündür. Her yıl nisan, mayıs aylarında koyunlardan kırkılan yapağlar yıkanır, temizlenir. Kirman ve iğde eğrilen yünler halı ipi haline getirilir. Bu ipler her bölgenin boyalıklarında yetiştirilen bitkilerden, çiçek ve meyvelerden, ağaç kabuklarından özel suretle hazırlanan kök boyalarla boyanır. Genel olarak kadın halı dokuyucular tarafından her şehrin veya bölgenin geleneğine, göreneğine, belirlenen modellerine göre halı dokuyucusunun hafızasına yerleşmiş bulunan halı desen ve motiflerine uygun olarak dokunur. İşte bugün bütün dünyanın hayran olduğu, satın almak istediği paha biçilmez halı ve seccâdelerimizin hikayesi böyle başlar. Ne var ki bugün, eski geleneğe uygun olarak halı ve seccâdelerimiz dokunmamaktadır. Tarihî Gördes'te bugün en kaba halılar dokunmaktadır. Kula'da fabrika ipi ile, anilin ve alizarın bovalarıyla boyanmış ipler kullanılarak altı üstü yün seccâdeler, eski modeller örnek alınarak bazen dokunmaktadır. Konya'nın tarihî Lâdik kasabasında, Kayseri, Sivas taklidi döşeme halılar dokunmakta. Uşak'ta yakın zamanlara kadar Yılandıcılar'ın serpmeye çiçekli, yıldızlı orta halıları, Konya usûlü çift (yan halı) halılar dokunmakta idi. O eski Uşak halılarının sadece nâmı kaldı. Kırşehir, Mucur, Niğde halılarının, seccâdelerinin durumları aynı hüznün çizgisinde. Tarihî eski halı, kilim ve seccâdelerimiz, yastık ve cicimlerimiz neredeyse can çekişiyorlar. Çok eski olanları, tamircilerin kucaklarında makyaj tazeliyorlar. Veya eskiye özendirilen yeni kaba seccâdeler deniz suyuyla, bol güneşle eskitilme gayretlerine karşı, iki gözleri iki çeşme... O eski halılar, o eski seccâdeler ve kilimlerimiz paylaşılmamış düşler gibi çok uzak takvimlerde kaldılar...

Yeniden bir doğuşu, bir var oluşu nasıl gerçekleştirebiliriz? Ekonomimize halıcılığımızın katkısını nasıl sağlayabiliriz? Zarurî ihtiyaç maddesi olarak döşemelik halılar konusunda dünya piyasasında rekabet edebilmek için ne gibi çare ve tedbirler düşünebiliriz? Halıcılığı teşvik için ne gibi imkânlar sağlayabiliriz? İhracat konusunda halıcılarımıza nasıl yardımcı olabiliriz? Kredi, vergi iadesi hususunda gerçek halı ihracatçılarının haklarını nasıl koruyabiliriz? Bunlar halledilmeyecek meseleler değildir. Bir olayı yapmaktan çok, o olayı yaşamak önemlidir ve de gereklidir.